

BAG'RIKENGLIK INSON FAOLIYATINI TARTIBGA SOLUVCHI AXLOQIY TAMOYILDIR

Aytbayeva G. Ye.

Guliston davlat pedagogika instituti katta o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: xalqaro hamkorlik, bag'rikenglik, hamjihatlik, mehr-oqibat tuyg'ulari, gumanistik tendensiya, tolerantlik, muvofiqlik, axloqiy tamoyil, toqatlilik, bag'rikenglik tamoyillari deklaratsiyasi, tolerantlik prinsiplari, tolerantlik madaniyati, zamonaviy madaniyat.

Ключевые слова: международное сотрудничество, толерантность, солидарность, чувство сострадания, гуманистическая тенденция, толерантность, соответствие, моральный принцип, терпимость, декларация принципов толерантности, принципы толерантности, культура толерантности, современная культура.

Key words: international cooperation, tolerance, solidarity, feelings of kindness, humanistic tendency, tolerance, conformity, moral principle, tolerance, declaration of tolerance principles, tolerance principles, tolerance principles, tolerance culture, modern culture.

Резюме:

Mazkur maqolada tolerantlik tushunchasi etimologiyasi, rus va yevropa olimlarining bu tushunchaga tahlili to'g'risida va bag'rikenglik – inson faoliyatini tartibga soluvchi dunyoqarashning maxsus turini shakllantiradigan axloqiy tamoyil ekanligi, bu tushunchaga ingliz, qozoq va o'zbek tillaridagi ta'riflar haqida fikrlar yuritiladi. Shu bilan bir qatorda, tolerantlik g'oyasining paydo bo'lishi, tolerantlik haqidagi zamonaviy falsafiy g'oyalar, tolerantlik umumbashariy qadriyat va dinlar, xalqlar va ijtimoiy guruhlar o'rtasidagi tinchlik hamda totuvlikning asosiy tarkibiy qismi sifatida tan olinishi, tolerantlik – bu turli xalqlar, millatlar va dinlarning xususiyatlariga nisbatan zarur bo'lgan sifat ekanligi haqida so'z boradi.

Резюме:

В данной статье будут рассмотрены этимология понятия толерантность, анализ этого понятия российскими и европейскими учеными и то, что толерантность – это моральный принцип, формирующий особый тип мировоззрения, регулирующего деятельность человека, с определениями этого понятия на английском, казахском и узбекском языках. В качестве альтернативы рассматривается возникновение идеи толерантности, современных философских представлений о толерантности, признание толерантности универсальной ценностью и основным компонентом мира и гармонии между религиями, народами и социальными группами, толерантность – необходимое качество по отношению к характеристикам различных народов, национальностей и религий.

Summary:

This article will focus on the etymology of the concept of tolerance, on the analysis of Russian and European scientists on this concept, and on the fact that tolerance is a moral principle that forms a special type of worldview that regulates human activity, definitions of this concept in English,

Kazakh and Uzbek. Alternatively, the emergence of the idea of tolerance, modern philosophical ideas about tolerance, the recognition of tolerance as a universal value and a fundamental component of peace and harmony between religions, peoples and social groups, tolerance is a quality necessary in relation to the characteristics of different peoples, nations and religions.

Bugungi global makonda xalqaro hamkorlikning ta'minlanishi dunyoda tinchlikni saqlash, yoshlarimiz ongida bag'rikenglik, hamjihatlik, mehr-oqibat tuyg'ularini shakllantirish, ularning o'z faoliyatlarida aynan shu umuminsoniy fazilatlariga amal qilishga erishish omili sifatida dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Keyingi yillardagi tabiiy va ijtimoiy muammolar, texnogen taraqqiyotning ba'zi salbiy oqibatlari odamlarda muayyan begonalashuv va individuallashuvni shakllantirmoqda. Ushbu begonalashuvning oldini olish insoniyatning insoniyligini saqlash va asrash uchun dunyo intellektual elitasining birlashishi, fikr almashishini taqozo qilmoqda.

Hozirgi kunda, bir tomondan, iqtidorli yoshlar o'zining fan, sport, ishlab chiqarish sohasidagi yutuqlari bilan millatimizning sha'nini himoya qilayotgan bo'lsa, ikkinchi tomondan aynan ba'zi yoshlar o'zining turli ekstremistik guruhlarga qo'shilayotgani, katta va kichik jinoyatlar sodir etayotganligi bilan oila va vatan sha'niga isnod keltirmoqda. Shu bois, oliy ta'lim mussasalarida kadrlar tayyorlash jarayonida, ularning dunyoqarashlarida gumanistik tendensiyalarni shakllantirish alohida ahamiyat kasb etmoqda.

“Tolerantlik” atamasi yaqin vaqtgacha ilmiy va pedagogik adabiyotlarda qo'llanilmagan. Shuning uchun biz birinchi navbatda bu so'zning etimologiyasiga e'tibor qaratmoqchimiz. “Tolerantlik” tushunchasi lotin fe'lidan kelib chiqqan tolero, bu bag'rikenglik, muvofiqlik tushunchasini beradi.

Neo-freydizm vakillarining asarlari asosida (V. Rayx, K.Xorni, G.Markuze, A.Mitterlix) agressiya dushmanlikning asosi, bag'rikenglik esa tinchlik va zo'ravonlikka qarshilikning asosi ekanligini ko'ramiz. V.A.Lektorskiy «Две концепции толерантности» asarida [4; 314] V.M.Zolotuxin tolerantlik tushunchasini tahlil qiladi [1; 250] va bu tushuncha falsafiy ma'no sifatida ijtimoiy hayotning universalligini hisobga oladimi yoki yo'qligini aniqlaydi. Uning fikricha bag'rikenglik bir tomondan, inson faoliyatini tartibga soluvchi dunyoqarashning maxsus turini shakllantiradigan axloqiy tamoyil, boshqa tomondan qarama-qarshiliklar va nizolarni samarali hal qilish imkonini beruvchi amaliy vositadir. [2; 64-65]

Ingliz tilidagi “tolerancy”, ruscha “толерантность” so'zlarini o'zbek tiliga tarjima qilinganda, odatda, “bag'rikenglik” degan so'z ishlatiladi. Aslida bu to'g'ri emas, tolerantlik deyilganda, boshqa yot g'oyalar yashashiga imkon bergan holda, o'z g'oyalarini mahkam ushlashga va og'ishmaslikka aytiladi. Bag'rikenglik deyilganda, boshqalarga ko'proq e'tibor berish tushuniladi.

Tolerantlikni o‘zbekchada “toqatlilik” deb tarjima qilsa bo‘ladi. Ya’ni “bizning o‘z yo‘limiz bor, lekin senga ham toqat qilamiz, qarshi kurashmaymiz” degan ma‘noda qo‘llaniladi. [7]

Wikipediya da esa: “Tolerantlik (lot. tolerantia – sabr-toqat), bag‘rikenglik – o‘zgalarning turmush tarzi, xulq-atvori, odatlari, his-tuyg‘ulari, fikr-mulohazalari, g‘oyalari va e‘tiqodlariga nisbatan toqatli bo‘lish [8].

Hozirgi dunyoda tolerantlik o‘ta muhim ahamiyat kasb etadi. Iqtisodiyotning globallashuvi va yanada mobillashuvi, kommunikatsiyalarning tez rivojlanishi, integratsiya va o‘zaro bog‘liklik, keng miqyosli migratsiya va aholining ko‘chib yurishi va boshqa jamiyatda tolerantlik tamoyilining ahamiyatini kuchaytiradi.

Tolerantlikni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash maqsadida YUNESKO “Bag‘rikenglik tamoyillari deklaratsiyasi”ni qabul qilgan (1995-yil 16-noyabr). Mamlakatimizda turli toifadagi odamlar, siyosiy kuchlar va partiyalar o‘rtasidagi hamkorlik, millatlararo totuvlik, dinlararo bag‘rikenglik tamoyili ijtimoiy taraqqiyotning eng muhim omillaridan biridir. [9]

Inson individual mavjudotdir, ammo ayrim hollarda odam boshqa odamlarga o‘xshash xususiyat, fazilat, ijtimoiy kelib chiqish, jins, millat va hokazolarga ega bo‘ladi. Shuning uchun ham, insonlar, ko‘pincha, o‘ziga o‘xshash qobiliyat, fazilat, din, ijtimoiy dahldorlik kabilarga ega bo‘lgan insonlarni izlaydi. Insonning ijtimoiy hayotda o‘z o‘rniga ega bo‘lgan jamiyat mahsuli eganligini hisobga olsak, uning ma‘lum bir guruh, millat, etnos yoki insonlar birlashmasiga taalluqi bo‘lishi tabiiydir. Dunyodagi barcha xalqlar turli mentalitetga ega va mazkur mentalitet qaysidir mamlakatda erkin qabul qilinsa, boshqasida tazyiqqa uchrashi mumkin. Bunday hollarda tolerantlik tushunchasi hamda inson tolerantligining o‘rni beqiyos.

“Tolerantlik prinsiplari deklaratsiyasi”da: “tolerantlik – bo‘sh kelish, ko‘ngil bo‘shlik yoki nojo‘ya harakatlarga befarqlik emas. Tolerantlik universal huquq va insonning asosiy erkinliklarini tan olish asosida shakllanadigan faol munosabatdir. Hech bir holatda tolerantlik ushbu asosiy qadriyatlarga bo‘lgan tajovuzni oqlashga xizmat qilishi mumkin emas; tolerantlikni ayrim kishilar, guruhlar va davlatlar xam ko‘rsatishi zarur” [5].

Tolerantlik g‘oyasining paydo bo‘lishi, moslashuvi, o‘zgarishi falsafiy fikrlashning yetarli darajada rivojlanganligi, diniy axloqning yuzaga kelishi bilan bog‘liq. Mazkur tushunchaning paydo bo‘lishiga qo‘shniga bo‘lgan iliqlik, yovuzlikka zo‘ravonlik bilan qarshi kurashmaslik haqidagi ta‘limotlar, bundan tashqari, tarixiy, madaniy, siyosiy omillar sabab bo‘lgan [3; 292-293].

Tolerantlik umumbashariy qadriyat va dinlar, xalqlar va ijtimoiy guruhlar o‘rtasidagi tinchlik hamda totuvlikning asosiy tarkibiy qismi sifatida tan olindi. Tolerantlik nafaqat nazariy tushuncha, balki ma‘lum bir madaniyat elementi

hamdir. Shu bilan birga, madaniyat jamiyat a'zolarining hayotiy faoliyatini belgilaydigan bilimlar, qadriyatlar va me'yorlar to'plami sifatida tushuniladi.

Fuqarolarning ongida shakllanadigan tolerantlik tushunchasi – tolerantlik madaniyati orqali rivojlanadi, amaliyotda namoyon bo'ladi. Ko'plab tadqiqotchilarning fikriga ko'ra, tolerantlik "raqobat va kurashlar, izolyatsiya qilinish, kastalarga bo'linish jarayoniga qarshi bo'lgan tushuncha" sifatida rivojlangan jamiyatning mahsulidir. Tolerantlik nafaqat bironing pozitsiyasiga hurmat sifatida, balki bu hurmatning tanqidiy muloqot natijasida turli xil qiymat tizimlari tashuvchilari pozitsiyasining o'zaro o'zgarishiga bo'lgan munosabat bilan birlashishi sifatida tushuniladi. Bundan tashqari, jamiyatda yuz beradigan noxush holatlar, ziddiyat, kelishmovchiliklarni hal qilish uchun tinchlik vositalarining ustuvorligini tan olish [6; 285-289].

Shunday qilib, bizning fikrimizcha, bag'rikenglik – bu begona deb hisoblangan turmush tarziga, xulq-atvoriga, urf-odatlariga, his-tuyg'ulariga, g'oyalariga, e'tiqodlariga, qarashlariga, fazilatlariga, odatlariga bo'lgan munosabatdir. Tolerantlik – bu turli xalqlar, millatlar va dinlarning xususiyatlariga nisbatan zarur bo'lgan sifat. Qozoq mutafakkirlari asarlarida bu tushuncha bevosita shu ma'noda qaralmasa-da, u insonparvarlik, ijtimoiy sheriklik, madaniy uzluksizlik, birlik va zo'ravonlikka qarshi g'oyalarida namoyon bo'ladi. Hozirgi kunda globallashuv muammolari, yangi ijtimoiy munosabatlar bag'rikenglikning ahamiyatini belgilaydi. Shu munosabat bilan bag'rikenglik masalasi insoniyatning erkin hayotining asosidir. Bu masalani qanday ko'rib chiqmaylik, u birinchi navbatda inson ongingning mohiyati bilan bog'liq.

Bag'rikenglik ko'p qirrali va juda murakkab madaniy-falsafiy kategoriya ekanligini ko'rish mumkin. Uning ma'nosi haqida tadqiqotchilar o'rtasida aniq konsensus yo'q. Avvalo, bag'rikenglikni falsafiy nuqtai nazardan tahlil qilishda til falsafasidan foydalanish samarali bo'lib, bunda bag'rikenglik til tuzilishi sifatida tushuntiriladi va ifodalanadi. Chunki til rivojlanayotgan tizim sifatida ma'lum bir hodisani tushunishning o'zgarishini tasdiqlaydi.

Tolerantlikning tarixiy mazmunini zamonaviy madaniyat asosida shakllangan qadriyatlar va qoidalar bilan boyitishga zaruriyat ham mavjud. Shuningdek, tolerantlikni amaliy tashkil etish, aniq fikrlash va oqilona mexanizmlar vositasida uni madaniyatga aylantirish uchun zarur ilmiy saviyaga ehtiyoj ham sezilarli darajada. Tolerantlikka o'rgatishning fanlar doirasidagi uslublari o'z kuchini yo'qotayotgan hozirgi davrda falsafa, mantiq, huquq, iqtisodiyot, siyosat, tarbiya, adabiyot, individual va ijtimoiy psixologiya kabi fanlar amaliyotini modellar yaratishga yo'naltirish bugungi hayot kun tartibidagi masalalardan hisoblanadi.

Rivojlangan davlatlarda hokimiyat huquqi va fuqarolik jamiyati institutlari takomillashib borgani sari, tolerantlik talablari ham o'zgarayotgani kuzatiladi.

Shu bilan birga, ko'pchilik rivojlangan mamlakatlarda tolerantlik muammolari sohasida tadqiqot olib borgan olimlar uning ijobiy sifatlarini tahlil etishdan tashqari, "omnivori madaniyat"ga aloqador, shuningdek, globallashtirish va integratsiyalashuv jarayonlari bilan bog'liq ravishda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan salbiy xususiyatlarini ham o'rganishga muhim ahamiyat berishmoqda. Tolerantlikning xalqaro munosabatlar me'yorlari doirasida butun insoniyat madaniyatiga aylanishi xalqlar, davlatlar, millatlar, elatlar, guruhlar va boshqa insoniy birliklar o'rtasidagi, qolaversa, inson va tabiat, inson va texnika, inson va koinot munosabatlaridagi juda ko'plab ziddiyatlarga barham berishi mumkin.

Mamlakatimizda bu borada bir qancha ishlar amalga oshirildi. Barcha sohalarda jahon xalqlari bilan faqat yaxshilik va ikki tomonlama hamkorlikni ko'zlab aloqalarni yo'lga qo'yish, mamlakat ichida turli millat vakillari bilan mustahkam hamjihatlik, do'stona hayot tarzini tashkil etish va ular maqsadlarini yurt tinchligi va xalq faro vonligiga yo'naltirish, qonun ustivorligini ta'minlash, diniy, milliy, madaniy bag'rikenglik va hamkorlik, xullas, tolerantlik madaniyatini shakllantirishda O'zbekistonda anchagina samaraga erishildi. Aytish mumkinki, erishilgan natijalardan ko'plab davlatlar tajriba o'rgansa arziydi va bu o'zbek xalqining o'tgan buyuk ajdodlariga munosib voris sifatida jahon madaniyati rivojiga xayrli hissa qo'shayotgan xalqligini anglatadi.

Tolerantlik – bu alohida qadriyatlarga va manfaatlariga ega bo'lgan va kerak bo'lsa, ularni himoya qilishga tayyor, ammo shu bilan birga boshqa insonlarning pozitsiyalari va qadriyatlarini hurmat qiladigan etuk kishining hayotiy pozitsiyasining muhim tarkibiy qismidir.

Demak, jamiyat taraqqiyotining omillaridan biri bo'lgan tolerantlik o'zida shu jamiyatga xos mentalitet, insoniy mahr-muhabbat hamda bag'rikenglikni mujassamlashtiradi.

Adabiyotlar:

1. Золотухин В. М. Тolerantность: монография. – Кемерово, 2001. – С. 250.
2. Қолқанов Н.Т. Тolerantlik тушунчаси келиб чиқишининг назарий асослари. International Conference on Advance Research in Humanities, Applied Sciences and Education Hosted from New York, USA. Feb. 28th 2023, – В. 64-66.
3. Қурбонова Г. Тolerantlik ва унинг турлари. Academic Research in Educational Sciences Volume 2 | CSPI Conference 3 | 2021. – В. 292-293.
4. Лекторский В.А. О tolerantности, плюрализме и критицизме. // Вопросы философии. 1997. – № 11. – С. 46-54; Тишков В.А. Культуры мира. – М.: Наука, 1993. – С. 314.
5. Халилов Э.Х. Высший законодательный орган Республики Узбекистан. – Т.: Узбекистон, 2001.
6. Эрназаров Д.З., Рахимбабаева Н.А. Тolerantlik – фуқаролик жамиятини ривожлантириш идеологияси сифатида «Глобал ҳамкорлик – барқарор ривожланиш шarti ва кафолати» халқаро илмий-амалий конференцияси материаллари.– Toshkent, 2020. – В. 285-289 .
7. <https://tarjumon.uz/tolerantlikning-manosi-nima/>
8. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Tolerantlik>
Wikipediya. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Tolerantlik>